

Ирена Теодора Весевска

*Од А до Ω: Рано̀то христијанство
во Македонија*

Ирена Теодора Весевска

Од А до Ω: Раното христијанство во Македонија

Главен уредник: Ирена Теодора Весевска

Автор: Ирена Теодора Весевска

Лектура: Виолета Крстеска

Дизајн и графичко уредување: Антонио Стојановски

Корица: Антонио Стојановски

Планови: Кирил Денковски

Фотографии: Стојан Стојановски, Орданче Петров, Радомир Ивановиќ, Мишко Тутковски

Печати: Друштво за производство, трговија и услуги Стоби Трејд ДООЕЛ увоз-извоз
Кочани,Подружница ШЕМА - Скопје

Тираж: 100

ISBN: 978-608-4767-53-4.

Скопје 2024

На моите родители,

за тоа што сум

Содржина

1. Предговор	9
2. Вовед	15
3. Доцноантичките провинции на територијата на Р. Македонија - граници и центри; факти, претпоставки, размислувања	23
4. Географско-морфолошки карактеристики на регионот	33
4.1. <i>Теорија на централни региони – економиката на просторот како поетика?</i>	39
5. Историски осврт на црковно-политичките прилики од 4. до 6. век	47
5.1. <i>Од првите контакти на раното христијанство со територијата на доцноантичките провинции на Балканот до последните сигурни историски извори</i>	49
5.2. <i>Односот на новата религија со затекнатите верувања (јудаизам и политеизам)</i>	61
6. Жената во доцноантичкото општество	67
6.1. <i>Жената во раното христијанство</i>	73
7. Култот на мартирите и античкиот театар како два битни предуслови за развој на ранохристијанската архитектура	83
8. Типови ранохристијански градби	89
9. Ранохристијански градби во Macedonia Prima	93
10. Ранохристијански градби во Macedonia Secunda	107
11. Ранохристијански градби во Epirus Nova	141
12. Ранохристијански градби во Dardania	167
13. Ранохристијански градби во Dacia Mediterranea -гранични случаи	179
14. Баптистериуми и баптисмални комплекси	195
14.1 <i>Баптистериуми и баптисмални комплекси во Македонија</i>	201
15. Преглед на локалитети со можни остатоци од ранохристијански градби	211
16. Заклучни согледувања	231
17. Библиографија	239

Предговор

“In hoc signo vinces”
Eusebius, Vita Constantini 1.28

Проучувањето на раното христијанство не е нова тема. Неговите почетоци се следат уште од првите денови на ранохристијанската црква, кога авторите на книгите од Новиот завет почнале да ги артикулираат сопствените погледи за потеклото на движењето на кое му припаѓале или преку прикажување на животот на Исус и активностите на неговите следбеници (Евангелијата и Делата апостолски) или преку текстовите со духовни совети или апокалиптични пророштва (Посланијата и Откровението).

Кон проучувањето на раното христијанство може да се пристапи на повеќе начини. Антрополошки гледано, нашето разбирање на другите општества, секако мора да ја земе во предвид улогата што религијата ја има во нив, токму преку проучувањето на културата/-ите, т.е. колективните модели на значења, често изразени симболично, коишто овозможуваат комуникација – и меѓусебна и меѓугенерациска на нејзините носители – како и пренесување на разбирањето на универзумот и моралните вредности. Во овие рамки, културата е есенцијален дел од она што нè чини човечки суштества: социјални животни кои ги користат овие модели на значење за меѓусебна интеракција. Ваквите модели може да бидат изразени преку различни видови симболи како зборови, гестови или слики, но можат да бидат изразени и како верување и како такво, верувањето, вклучувајќи ја и организираната форма, т.е. религијата, е централен елемент на нашата хуманост. Уште повеќе, антрополошки гледано, религијата најчесто поседува клуч за разбирање на одредена култура, посебно во рамките на космологијата. Навистина, односот на антрополозите кон објектот на нивното проучување е *Tue : Hie*, и во рамки на проучувањето на системите на верувања на различни општества, во најголема мера се сведува на проучување на „другите“, односно на заедниците што живеат во неиндустријализираниот свет, но од крајот на минатиот век се појавува тенденција за проучување и на останатите региони, како Европа на пример, од истиот аспект.

Сепак, за да се разбере одредена култура потребно е повеќе од испитување на она што е тука и сега; потребно е да се сфати како таа култура ги гледа и комуницира со сопствените традиции, религиски и историски, како дел од сопственото себедофинирање. Во тој поглед, проучувањето на раното христијанство од антрополошки аспект може да се гледа како проучување на самиот антички свет. Иако модерната антропологија, воглавно, ги проучува современите култури, нејзината методологија е корисна за проучување на минатите општества; експлицитните проблеми во обидот за опишување на туѓата култура се еднакво горливи и кога се обидуваме да ги разбереме и опишеме античките општества, што донекаде можат да се третираат како туѓи култури. Во многу аспекти, античкиот свет бил чудно и понекогаш збунувачко место, и нашите напори за негово разбирање честопати се попречени од модерните предрасуди кои, намерно или не, му ги препишуваме.

Освен антрополошки, изучувањето на антиката од модерната литературна теорија го подвлече степенот до кој античките текстови претставуваат субјективни интерпретации на

настани и искуства, што секако не значи дека нештата не се случиле во минатото, туку дека не постои една неспорна верзија на вистината што може да биде откриена. Она што мораме да го сфатиме е дека при проучувањето на историските документи и извори, всушност, се соочуваме со различни слоеви на интерпретација, со повеќе кажувања и прераскажувања (од античките автори, но и од модерните интерпретатори) на она што навистина се случило, т.е. со различни верзии на минатото. Освен тоа, она што одбираме да го проучуваме и начините на коишто го проучуваме најчесто ги рефлектира специфичните приоритети и перспективи на нашето општество. Различни генерации истражувачи ставаат акцент на различни сфери и во многу случаи тоа ги рефлектира не само личните вкусови и ставови на индивидуалните сколари туку и дел од културата и општеството во кое тие работат. Проучувањето на антиката, како и на било кој период од историјата, ги рефлектира приоритетите на општеството во кое е извршена студијата. Традиционално, ова значеше дека се студираат делата (главно воени и политички) на големите луѓе, но веќе неколку декади наназад, се ерозијата на традиционалната хиерархија на општествена и политичка моќ им се даде глас на оние што претходно беа исклучени од претходните структури по род, раса и класа. За возврат, истражувачите добија нови и различни начини на проучување, коишто ги рефлектираат интересите на овие ново акредитирани општествени групи, што резултираше со зголемено значење на историјата на поткласите или родовите студии.

Студиите по религија во римскиот свет во кој е родено христијанството, во последните децении енорно напредуваа, особено во контекст на сензибилност кон културните разлики помеѓу античкиот и нашиот свет. Еден период, на политеизмот во доцната антика се гледаше како на маргинална појава, па дури и како на појава на умирање до првите векови на христијанската ера, правејќи го неизбежен триумфот на христијанството. Овие хипотези се базираа на мислењето дека политеизмот престанал да ги исполнува критериумите за успешна религија, но како што во последно време се нагласува, овие критериуми се базираа на сплет од претпоставки под влијание на модерното христијанство. Со други зборови, различните пагански религии и култови на Медитеранот и малку пошироко, беа оценувани во однос на тоа дали ги исполнувале стандардите што модерните религии треба да ги исполнат: високо организирано свештенство и акцент на личниот однос со божеството (артикулиран преку лични молитви и влијание на религијата врз индивидуалниот морал). Ваквиот традиционален пристап е отфрлен како анахроничен од Price 1984, 10–19; Beard and Crawford 1985, 26–7; Feepey 1998, 12–14 итн. Целокупната истражувачка активност во последниве децении на полето на религиските студии резултираше со нов поглед на религијата како пулсирачки феномен кој навлегува во секој аспект на животот во антиката, правејќи го нејзиното проучување централно во нашето разбирање на античкото општество и култура. Раното христијанство зазема особено важна позиција во полето на античките религии поради уникатната можност за согледување на динамиката на еден култ со деликатна деталност. Она што го одделува од останатите култови и религии во антиката, е широкиот спектар на примарни извори колку

што ниедна друга религија, со исклучок на јудаизмот, не генерирала. Дополнително, големиот број извори за раното христијанство дозволуваат продлабочено проучување на многу аспекти од животот во медитеранскиот свет на Римската Империја во севкупниот негов диверзитет. Тоа само по себе го прави интересно и значајно за сите кои се фасцинирани од антиката, а ако кон ова ги додадеме и последните поместувања во парадигмите при проучувањето на античкиот свет, импактот е уште поголем. Сето ова не е само поради откривањето на нови докази туку поради промената во пристапот и начинот на нивната обработка.

Од официјалното признавање на христијанството како државна религија (313 год.), а секако и многу порано, во неговите почетоци и први контакти со областите надвор од Палестина (64 год.), до неговото поставување за единствена државна религија (380 год.) и периодот на пробив до широките народни маси, новата религија го поминува својот пат од илегалност до триумф, од скромните катакомби до раскошните масивни базилики, постепено трансформирајќи се во сопствениот првобитен опонент.

Како? Како една мала, политички сомнителна група луѓе станала највлијателната сила во доцната антика? Прашање еднакво интригантно и во 3 век и два милениуми подоцна. И каде во сето тоа стои територијата на Република Македонија?

Овој труд произлезе како директна реминисценција токму на овие прашања. Меѓутоа, она што изгледаше како сосем логична и природна замисла и концепт, со целокупната првобитна еуфорија и занес, набргу почна да наликува на јаболкото на Ева, само во овој случај нагризано од црвот на сомнежот и искушението. И долг беше патот што го изоде, на моменти хазардерски преминувајќи ја линијата на очај, а на моменти мартирски ревносно носејќи го сопствениот крст.

Фундаментот врз кој се базира нашето истражување е да се опфати целата територија на Р. Македонија, придржувајќи се до административните рамки од римско време (и покрај извесните тешкотии во изготвувањето на материјалот), како најадекватен начин да се класифицираат, картираат и проучат одделните феномени и да се споредат со оние од административните центри на провинциите (Тесалоники, Стоби, Дирахион, Сердика и Скупи), да се воочат влијанијата кои тие ги емитуваат и степеност на рецепција од останатите места, а преку тоа да се анализира и раната црковно-административна организација која се темели на онаа воспоставена во антиката.

Понатаму, трудов ги разгледува проблемите на географско-морфолошките карактеристики на регионот, историските и црковни прилики во периодот од 4 до 6 век, улогата на жените во античкото општество и нивната положба и статус во раното христијанство, култот на мартирите и античкиот тетар како два битни предуслова за развој

на ранохристијанската архитектура, типовите ранохристијански градби, ранохристијанските градби во Република Македонија по провинции, баптистериумите и баптисмалните комплекси. Обработени се диспозицијата, карактеристиките, предностите и евентуалните недостатоци на дадениот регион, со посебен осврт и на поединечните микрорегиони од кои е составен истиот.

Заплетканите црковно-политички прилики што се јавуваат како резултат на континуираниот поларитет меѓу Рим и Константинопол, како и улогата што епископите-претставници на епископиите од Македонија ја имале на неколкуте решавачки вселенски собори беа детално разгледани.

Посебен осврт добија култот на мартирите и градбата, односно улогата на античкиот театар како елементи кои директно или индиректно влијаат врз развитокот на ранохристијанската архитектура и нејзината концентрација околу одредените зони

Прегледот на општата типологија на ранохристијанските градби служи како основа за распоредување на откриените објекти од провинцијата во нејзините рамки, како и за полесно и попрегледно согледување на одделни карактеристики специфични само за овој простор.

Во поглавјето за крстилниците и нивните комплекси, во склоп или непосредна близина на црковните објекти се дадени распространетоста, причините за подигнување на повеќе крстилници во рамките на една населба, нивната типологизација, како и орбитирањето кон јужниот или северниот кораб, односно релациите со (условно речено) доминацијата на еден од половите.

Библиографија

Кратенки:

АСИАС	Actes du Congrès International d'Archeologie Chrétienne
AI	Archaeologica Iugoslavica
АНС	Austin History Center
AJA	American Journal of Archaeology
AP	Arheološki Pregled, Beograd, Ljubljana
BCH	Bulletin de Correspondance Hellenique, Paris
CCSRB	Corso di Cultura sull'Arte Ravennate e Bizantina, Ravenna
DACL	Dictionaire d'archéologie chrétienne et de liturgie, Paris
DOP	Dumbarton Oaks Papers, Washington, D.C.
ГЗФЗФ	Годишен зборник на Филозофскиот Факултет, Скопје
ГСНД	Гласник Скопског Научног Друштва, Скопље
ИНИ	Институт за национална историја, Скопје
ИАИ	Известия на Археологическиот Институт, София
JFA	Journal of Field Archaeology
JÖB	Jahrbuch der Österreichischen Byzantinischen Gesellschaft, Wien
МАА	Macedoniae Acta Archaeologica, Прилеп, Скопје
RQA	Römische Quartalschrift für christliche Alterumskunde und Kirchengeschichte
SAS	Studies in the Antiquities of Stobi
ЗАМ	Зборник на археолошкиот музеј, Музеј на Македонија, Скопје
ZRVI	Zbornik radova Vizantološkog Instituta, Beograd
ŽA	Živa Antika

Антички извори:

Aristotle, Politics 1, 2

Demosthenes, Against Neaera, 59.122

Eusebius, Historia Ecclesiastica I. III t. I

Flavius Josephus, Flavii Iosephi opera, ed. B. Niese, Berlin, Weidmann 1892.

Hieroclis Synekdemos (Guide) After Ernest Honigmann, Le Synecdèmos d'Hiéroclès et l'opuscule géographique de Georges de Chypre, Bruxelles 1939. <http://soltdm.com/sources/mss/hierocl/hierocles.htm>

Homer, Odiseja, Zagreb 1961

Notitia Dignitatum.(1876; reprinted 1962) Notitia Dignitatum, ed. O. Seeck, Notitia Dignitatum Accedunt Notitia Urbis Constantinopolitanae et Latercula Provinciarum, Berlin

Marcellini Comitis Chronikon, ed. Th. Mommsen MGH aa XI, 1, Berolini 1893

Plato, The Republic, New York, 1956

Xenophon, Within The Home, 1943

1. Alexander, L. (2002) 'Foolishness to the Greeks: Jews and Christians in the public life of the empire', in Clark and Rajak 2002, 229–49 .
2. Andrić, S. (2002) Southern Pannonia during the age of the Great Migrations, *Scrinia Slavonica: Godišnjak Podružnice za povijest Slavonije, Srijema i Baranje Hrvatskog instituta za povijest*, Vol.2 No.1 .
3. Archer, L., Fischler, S. And Wyke, M. (1994) *Women in Ancient Societies: an Illusion of the Night* (London) .
4. Arjava, A. (1996) *Women and Law in Late Antiquity* (Oxford) .
5. Armstrong, A. H. (1990) *Hellenic and Christian Studies* (Aldershot) .
6. Ascough, R. (1997) 'Translocal relationships among voluntary organisations and early Christianity', *Journal of Early Christian Studies* 5: 223–41 .
7. Athanassiadi, P. (1992) *Julian: an Intellectual Biography* (London) (1999) .
8. Damascius: the *Philosophical History*, a Newly Edited Text with Translation and Notes (Athens) (2002)'The creation of orthodoxy in Neoplatonism', in Clark and Rajak 2002, 271–91.
9. Athanassiadi, P. And Frede, M., eds. (1999) *Pagan Monotheism in Late Antiquity* (Oxford) .
10. Atkins, E. M. And Dodaro, R. (2001) *Augustine's Political Writings* (Cambridge).
11. Bachelard, G. (1964) *The Poetics of Space* (Beacon Press).
12. Barnes, J. (2002)'Ancient Philosophers', in Clark and Rajak 2002, 293–306.
13. Barnes, T. D. (1968) 'Legislation against the Christians', *Journal of Roman Studies* 58: 32–50.
14. Barnes, T. D. (2011) *Constantine: Dynasty, Religion and Power in the Later Roman Empire*. Blackwell Ancient Lives (Book 16), Wiley-Blackwell.
15. Barnes, T. D. (reprint 2013, ed. edition 1982) *The New Empire of Diocletian and Constantine*. Harvard University Press.
16. Barton, S. And Horsley, G. (1981)'A Hellenistic cult group and the New Testament churches', *Jahrbuch für Antike und Christentum* 24: 7–41.

17. Barton, S. And Muddiman, J., eds. (2000) *The Oxford Bible Commentary* (Oxford).
18. Bauer, W. (English translation, 1972) *Orthodoxy and Heresy in Earliest Christianity* (London) .
19. Beard, M., North, J. And Price, S. (1998) *Religions of Rome. Vol.1: A History; Vol.2: A Source book* (Cambridge) .
20. Becker, A. And Reed, A. Y., eds. (2003) *The Ways that Never Parted: Jews and Christians in Late Antiquity and the Early Middle Ages* (Tubingen).
21. Benko, S. (1984) *Pagan Rome and the Early Christians* (Bloomington).
22. Blumenthal, H. J. (1996) *Aristotle and Neoplatonism in Late Antiquity* (London).
23. Bowen, A. and Garnsey, P. (2003) *Lactantius: Divine Institutes* (Liverpool).
24. Bowersock, G., Brown, P., Grabar, A., eds. (1999) *Late Antiquity: a Guide to the Postclassical World* (Cambridge, MA).
25. Bowman, A., Garnsey, P. And Rathbone, D., eds. (2000) *Cambridge Ancient History vol. xi: The Imperial Peace AD 70–192, 2nd edn* (Cambridge) .
26. Boyarin, D. (1999) *Dying for God: Martyrdom and the Making of Christianity and Judaism* (Stanford).
27. Bradshaw, P. (ed. 2, 2002) *The Search for the Origins of Christian Worship: Sources and Methods for the Study of Early Liturgy* (New York) .
28. Broton, B. (1982) *Women Leaders in the Ancient Synagogue* (Chico) .
29. Brown, P. R. L. (1971) 'The rise and function of the Holy Man in late antiquity', *Journal of Roman Studies* 61: 80–101 .
 - (1981) *The Cult of the Saints: its Rise and Function in Latin Christianity* (Chicago).
 - 1988) *The Body and Society: Men, Women and Sexual Renunciation in Early Christianity* (London) .
 - (1992) *Power and Persuasion in Late Antiquity: towards a Christian Empire* (Madison) (rev. edn 2000).

30. Brubaker, L. (1997) 'Memories of Helena: patterns in imperial female matronage in the fourth and fifth centuries', in James 1997, 52–75.
31. Burns, T. And Eadie, J., eds.(2001) *Urban Centers and Rural Contexts in Late Antiquity* (Michigan) .
32. Cameron, A. (1986) 'Redrawing the map: early Christian territory after Foucault', *Journal of Roman Studies* 76: 266–71.
 - (1991) *Christianity and the Rhetoric of Empire: the Development of Christian Discourse* (Berkeley, CA).
 - (1994) 'Early Christianity and the discourse of female desire', in Archer–Fischler– Wyke 1994, 152–68.
 - (1996) 'Neither male nor female'(1st publ. 1980), with additional notes, in McAuslan and Walcot 1996, 26–35.
33. Cameron, A. and Hall, S. (1999) *Eusebius:Life of Constantine* (Oxford).
34. Cameron, A. and Garnsey, P., eds. (1998) *The Cambridge Ancient History vol. xiii: The Late Empire, ad 337–425* (Cambridge).
35. Cameron, A., Ward-Perkins, B. and Whitby, M., eds. (2001) *The Cambridge AncientHistory vol. xiv: Late Antiquity: Empire and Successors, ad 425–600* (Cambridge).
36. Campbell, J. (2nd edn, 2002) *Deciphering the Dead Sea Scrolls* (Oxford).
37. Castelli, E. (1998)'Gender, theory, and The Rise of Christianity: a response to Rodney Stark', *Journal of Early Christian Studies* 6.2: 227–58 .
38. Clark, E. A. (1986) *Ascetic Piety and Women's Faith* (New York)
 - (1999) *Reading Renunciation: Asceticism and Scripture in Early Christianity* (Princeton).
39. Clark, G. (1993) *Women in Late Antiquity: Pagan and Christian Lifestyles* (Oxford)
 - (1998a) 'Bodies and blood: martyrdom, virginity and resurrection in late antiquity', in Montserrat 1998, 99–115.
 - (1998b)'The old Adam: patristics and the (un)making of masculinity', in Foxhall and Salmon 1998, 170–82.

40. Cloke, G. (1995) *This Female Man of God: Women and Spiritual Power in the Patristic Age, AD 350–450* (London).
41. Cooper, K. (1996) *The Virgin and the Bride: Idealized Womanhood in Late Antiquity* (Cambridge, MA).
42. Copenhaver, B. P. (1992) *Hermetica: the Greek Corpus Hermeticum and the Latin Asclepius in a New English Translation with Notes and Introduction* (Cambridge).
43. Countryman, L. (1980) *The Rich Christian in the Church of the Early Empire* (New York) .
44. Cramer, P. (1993) *Baptism and Change in the Early Middle Ages, c.200–c.1150* (Cambridge).
45. Curran, J. (2000) *Pagan City and Christian Capital: Rome in the Fourth Century* (Oxford).
46. Davidson, I. (2001) *Ambrose: De Officiis* (Oxford).
47. Delehaye, H., S. J. (1905; English translation 1961) *The Legends of the Saints* (Notre Dame) .
48. Digeser, E. (2000) *The Making of a Christian Empire: Lactantius and Rome* (Ithaca).
49. Dillon, J. (1991) *The Golden Chain: Studies in the Development of Platonism and Christianity* (Aldershot) .
50. Edwards, M., Goodman, M., Price, S., eds. (1999) *Apologetics in the Roman Empire: Pagans, Jews and Christians* (Oxford) .
51. Edwards, M., and Swain, S., eds. (1997) *Portraits: Biographical Representation in Greek and Latin Literature of the Roman Empire* (Oxford).
52. Elm, S. (1994) *Virgins of God: the Making of Asceticism in Late Antiquity* (Oxford)
53. Elsner, J. (1998) *Imperial Rome and Christian Triumph* (Oxford). .
 - (2003) 'Archaeologies and agendas: reflections on late ancient Jewish art and early Christian art', *Journal of Roman Studies* 93: 114–28 .
54. Esler, P. (1994) *The First Christians in their Social World: Social-Scientific Approaches to New Testament Interpretation* (London) ed. (2000) *The Early Christian World* (London) .
55. Evans Grubbs, J. (1995) *Law and Family in Late Antiquity: the Emperor Constantine's Marriage Legislation* (Oxford).

56. Fiorenza, E. S. (1983) *In Memory of Her: a Feminist Theological Reconstruction of Christian Origins* (London) .
57. Fowden, G. (1978) 'Bishops and temples in the eastern Roman empire ad 320–425', *Journal of Theological Studies* 29: 53–78 .
 - (1982) 'The pagan holy man in late antique society', *Journal of Hellenic Studies* 102: 33–59 .
 - (1986) *The Egyptian Hermes: a Historical Approach to the Late Pagan Mind* (Cambridge) .
 - (1993) *Empire to Commonwealth: Consequences of Monotheism in LateAntiquity* (Princeton).
 - (1998) 'Polytheist religion and philosophy', in Cameron and Garnsey1998, 538– 60 .
58. Foxhall, L. And Salmon, J., eds. (1998) *Thinking Men: Masculinity and its SelfRepresentation in the Classical Tradition* (London).
59. Fredriksen, P. (2000) *From Jesus to Christ* (second edition, New Haven and London).
60. Fredriksen, P. And Reinhartz, A. eds. (2002) *Jesus, Judaism and Christian Anti Judaism* (Louisville and London).
61. Frend, W. (1965, revised 1982) *The Early Church: from the Beginnings to 461* (London). (1984) *The Rise of Christianity* (London).
62. Gamble, H. (1995) *Books and Readers in the Early Church: a History of Early Christian Texts* (New Haven and London) .
63. Garnsey, P. And Humfress, C. (2001) *The Evolution of the Late Antique World* (Cambridge).
64. Gleason, M. (1998) 'Visiting and news: gossip and reputation management in the desert', *Jounal of Early Christian Studies* 6.3: 501–21.
65. Griffin, M. And Atkins, E. M. (1991) *Cicero: On Duties* (Cambridge).
66. Grimm, V. (1996) *From Feasting to Fasting: the Evolution of a Sin* (London).
67. Hägg, T. (1992) 'Hierocles the lover of truth and Eusebius the Sophist', *Symbolae Osloenses* 67: 138–50 ed. (1997) 'SO debate: the world of late antiquity revisited', *Symbolae Osloenses* 72: 5–90.

68. Hanson, R. (1989) 'The achievement of orthodoxy in the fourth century ad', in R. Williams 1989b, 142–56 .
69. Hayward, P. A. And Howard - Johnson, J., eds. (1999) *The Cult of Saints in Late Antiquity and the Early Middle Ages* (Oxford) .
70. Head, T., ed. (2001) *Medieval Hagiography: an Anthology* (London).
71. Heather, P. And Matthews, J. (1991) *The Goths in the Fourth Century* (Liverpool) .
72. Heffernan, T. J. (1988) *Sacred Biography: Saints and their Biographers in the Middle Ages* (Oxford / New York).
73. Helgeland, J., Daly, R. J., and Burns, J. P. (1985) *Christians and the Military: the Early Experience* (London)
74. Hess, H. (2002) *The Early Development of Canon Law and the Council of Serdica* (Oxford) .
75. Holman, S. (2001) *The Hungry are Dying: Beggars and Bishops in Roman Cappadocia* .
76. Horbury, W., Davies, W. and Sturdy, J., eds. (1999) *The Cambridge History of Judaism, iii : The Early Roman Period* (Cambridge).
77. Howard - Johnston, J., and Hayward, P. A., eds. (1999) *The Cult of Saints in Late Antiquity and the Early Middle Ages* (Oxford).
78. Jakimovski, A. (2020) *Project Ancient Theatre Scupi 2013- 2017. On The Cross - path of Cultural Ideas: Macedonia, The Balkans, Southeast Europe - heritage, management, resources* (Skopje).
79. Jones, C. (1993) 'Women, death and the law in the Christian persecutions', in Wood 1993, 23–34 .
80. King, K. (2003) *What is Gnosticism?* (Cambridge, MA) .
81. Kraemer, R. S. (1988) *Maenads, Martyrs, Matrons, Monastics: a Sourcebook on Women's Religions in the Greco – Roman World* (Philadelphia)
 - (1992) *Her Share of the Blessings: Women's Religions among Pagans, Jews and Christians in the Greco-Roman World* (Oxford).

82. Kuefler, M. (2001) *The Manly Eunuch: Masculinity, Gender Ambiguity, and Christian Ideology in Late Antiquity* (Chicago) .
83. Kyle, D. G. (1998) *Spectacles of Death in Ancient Rome* (London) .
84. Lawlor, H., and Oulton, J. (1927) *Eusebius, Bishop of Caesarea: the Ecclesiastical History* (London) .
85. Layton, B. (1987) *The Gnostic Scriptures* (London).
86. Lee, D. (2000) *Pagans and Christians in Late Antiquity* (London).
87. Liebeschuetz, W. (2000), 'Religion', in Bowman, Garnsey and Rathbone 2000, 984– 1008 .
88. Lieu, J. (2002) *Neither Jew nor Greek? Constructing Early Christianity* (London) .
89. Lieu, J., North, J. and Rajak, T., eds. (1992) *The Jews among Pagans and Christians* (London) .
90. Lieu, S., ed. (2nd edn,1989) *The Emperor Julian: Panegyric and Polemic* (Liverpool).
91. Lieu, S. And Montserrat, D. (1996) *From Constantine to Julian: Pagan and Byzantine views* (London). (1998) *Constantine: History, Historiography and Legend* (London) .
92. Mango, C. (1990) 'Constantine's Mausoleum and the translation of relics, *Byzantinische Zeitschrift* 83: 51–61.
93. Mathews, T. F. (1993, rev. edn, 1999) *The Clash of Gods: a Reinterpretation of Early Christian Art* (Princeton) .
94. Mathisen, R. And Sivan, H., eds. (1996) *Shifting Frontiers in Late Antiquity* (Aldershot) .
95. McAuslan, I., and Walcot, P., eds. (1996) *Women in Antiquity: Greece & Rome Studies 3* (Oxford).
96. Meeks, W. (1983) *The First Urban Christians: the Social World of the Apostle Paul* (New Haven).
97. Miles, R., ed. (1999) *Constructing Identities in Late Antiquity* (London).
98. Millar, F. (1977) *The Emperor in the Roman World* (London).

99. Mitchell, S. (1993) *Anatolia: Land, Men and Gods in Asia Minor*, 2 vols. (Oxford).
100. Mócsy, A. (2014) *Pannonia and Upper Moesia (Routledge Revivals): A History of the Middle Danube Provinces of the Roman Empire*, New York: Routledge.
101. Morrison, C., ed. (2015) *Le Monde Byzantin I - L'Empire romain d'orient (330-641)* Paris .
102. Montserrat, D., ed. (1998) *Changing Bodies, Changing Meanings: Studies on the Human Body in Late Antiquity* (London) .
103. Musurillo, H. (1972) *The Acts of the Christian Martyrs* (Oxford).
104. Oakes, T and Price, P (2008) *The Cultural Geography Reader* (Routledge).
105. Pagels, E. (1979) *The Gnostic Gospels*, New York: Random House (1988) *Adam, Eve, and the serpent*, New York: Random House. (2003) *Beyond belief: the secret Gospel of Thomas*, New York: Random House.
106. Penn, M. (2002) 'Performing family: ritual kissing and the construction of Early Christian kinship', *Journal of Early Christian Studies* 10: 151–74.
107. Perkins, J. (1995) *The Suffering Self: Pain and Narrative Representation in the Early Christian Era* (London).
108. Rajak, T. (1997) 'Dying for the law: the martyr's portrait in Jewish-Greek literature', in Edwards and Swain 1997, 39–67.
109. Rist, J. (1994) *Augustine: Ancient Thought Baptized* (Cambridge).
110. Rives, J. (1995) 'Human sacrifice among Pagans and Christians', *Journal of Roman Studies* 85: 65–85 .
111. Roberts, M. (1993) *Poetry and the Cult of Martyrs* (Michigan).
112. Roisman, J., Worthington, I. (ed.) (2010) *A Companion to Ancient Macedonia*, *Blackwell Companions to the Ancient World*, John Wiley & Sons.
113. Robinson, J. M. (1988) *The Nag Hammadi Library in English*, 3rd edn (Leiden) 105. Rowland, C. (1985) *Christian Origins: an Account of the Setting and Character of the Most Important Messianic Sect of Judaism* (London).

114. Salisbury, J. (1998) *Perpetua's Passion: the Death and Memory of a Young Roman Woman* (London).
115. Schama, S. (1995) *Landscape and Memory*.
116. Shaw, B. (1993) 'The Passion of Perpetua', *Past and Present* 139: 3–45. Sorabji, R. (1993).
117. Stark, R. (1996) *The Rise of Christianity: a Sociologist Reconsiders History* (Princeton).
118. Thrift, N. (1996) *Spatial Formations* (SAGE Publications).
119. Valantasis, R., ed. (2000) *Religions of Late Antiquity in Practice* (Princeton).
120. VanBremen, R. (1996) *The Limits of Participation: Women and Civic Life in the Greek East in the Hellenistic and Roman Periods* (Amsterdam).
121. Ward, K. (2000) *Christianity: a Short Introduction* (Oxford).
122. Wilken, R. (rev. edn 2003) *The Christians as the Romans Saw Them* (New Haven).
123. Williams, M. (1996) *Rethinking Gnosticism: an Argument for Dismantling a Dubious Category* (Princeton, NJ).
124. Williams, R. (1989a) 'Does it make sense to speak of pre-Nicene orthodoxy?', in R. Williams 1989b, 1–23 ed.
125. Wimbush, V. and Valantasis, R., eds. (1995) *Asceticism* (Oxford).
126. Wood, D., ed. (1993) *Martyrs and Martyrologies, Studies in Church History* 30 (Oxford).
127. Wyke, M. (1998a) 'Playing Roman soldiers: the martyred body, Derek Jarman's *Sebastiane*, and the representation of male homosexuality', in Wyke 1998b, 243–66. (1998b) *Parchments of Gender: Deciphering the Bodies of Antiquity* (Oxford).

Цитирана литература

А-Ш

1. АКРМ, 1996 = Археолошка карта на Република Македонија, том 2, МАНУ, Скопје 1996 .
2. Алексова, 1967 = Алексова, Б., Баргала - Брегалница во светлината на новите археолошки истражувања, ИНИ 3, Скопје 1967.
3. Алексова, 1975 = Алексова, Б., Ранохристијанска базилика во Орман, Зборник АМ VI – VII, Скопје 1975 .
4. Алексова, 1980 = Алексова, Б., Епископската базилика во Стоби во светлината на новите археолошки истражувања, МАА 6 , 1980.
5. Алексова, 1983 = Алексова, Б., Стоби, Базиликата во Паликура, 1981 година, ГЗФзФ кн. 10, Скопје 1983.
6. Алексова, 1988-1989 = Алексова, Б., Северната базилика во Стоби, ГЗФзФ кн. 15- 16, Скопје 1988-198.9
7. Алексова, 1989 = Алексова, Б., Епископијата на Брегалница, Прилеп 1989.
8. Алексова, 1995 = Алексова, Б., *Loca Sanctorum Macedoniae*, култ на мартирите во Македонија од IV до IX век , Скопје 1995.
9. Алексова, Лилчиќ, 1997 = Алексова, Б., Лилчиќ, В., Ранохристијански цркви во Македонија, Македонско Наследство 5, Скопје 1997.
10. Баришиќ, 2007 = Баришиќ, Ф., Прокопије, во: Византиски извори за историју народа Југославије, Том I, Београд 2007 .
11. Белдедовски, 2003 = Белдедовски, З., Комплексот на епископската базилика во Баргала, Старохристијанска археологија во Македонија, МАНУ, Скопје 2003.
12. Белдедовски, 2009 = Белдедовски, З., Базиликата extra muros од Баргала, истражување 2007 година, Македонско Наследство 34 – 35, Скопје 2009.
13. Битракова - Грозданова, 1975 = Битракова - Грозданова, В., Старохристијански споменици во охридско, Охрид 1975.

14. Битракова – Грозданова, 1986 = Битракова – Грозданова, В., Топографијата и урбаниот развој на Лихнидос, *Историја XXVII*, Скопје 1986.
15. Битракова – Грозданова, 1995 = Битракова – Грозданова, В., Мозаиците од Охридскиот регион и врските со Медитеранот, *Цивилизации на почвата на Македонија, Историја на културата на Македонија, книга 2*, Скопје 1995.
16. Битракова – Грозданова, 1996 = Битракова – Грозданова, В., Старохристијанско време, Базиликата на ул. Илинденска, *АКРМ II*, Скопје 1996.
17. Битракова – Грозданова, 1996 = Битракова – Грозданова, В., Старохристијанско време, Базиликата кај Св. Ерзамо, *АКРМ II*, Скопје 1996.
18. Битракова – Грозданова, 1997 = Битракова – Грозданова, В., За мозаиците од Lychnidos, Епир и Македонија, *Пелагонитиса 3-4*, Битола 1997.
19. Битракова - Грозданова, 1999 = Битракова - Грозданова, В., *Религија и уметност во антиката во Македонија*, Скопје 1999.
20. Битракова - Грозданова, 2006 = Битракова - Грозданова, В., Лихнид во ранохристијанскиот период и неговото урбано јадро, *Јубилеен зборник - 25 години Митрополит Тимотеј, Охрид 2006*.
21. Братож, 2000 = Братож, Р., Ранохристијанската црква во Македонија и нејзините односи со Рим, *Македонско Наследство 13*, Скопје 2000.
22. Василкова - Мидоска, 2007 = Василкова - Мидоска, А., Античките мотиви на мозаиците во Стоби - патишта, влијанија, релации, Скопје 2007 (магистерски труд).
23. Венедиков, 1948 = Венедиков, И., Баргала, *Разкопки и проучвания 1*, Софија 1948 .
24. Весели, 1988 = Весели, Ј. М., Свети Еразмо од Формија, Свети Еразмо Формиски или Охридски?, *Лихнид 6*, Охрид 1988.
25. Вулић, 1931 = Вулић, Н., Антички споменици наше земље, *Споменик LXXI*, 1931.
26. Грбић, 1939 = Грбић, М., Откопавања код Хераклеји Линкестис код Битоља, *Уметнички преглед 8*, Београд 1939.
27. Грујић, 1935 = Грујић, Р, Скопска митрополија, *Споменица православног храма Св. Богородице у Скопљу*, Скопље 1935.

28. Грујиќ, 1955 = Грујиќ, Р., Археолошке и историјске белешке из Македоније, *Старинар н.с III-IV*, Београд 1955.
29. Димитрова, 1993 = Димитрова, Е., *Керамичките релјефи од Виничкото Кале*, Скопје 1993.
30. Димитрова, 1995 = Димитрова, Е., *Најстарите христијански симболи*, Скопје 1995.
31. Димитрова, 2014 = Димитрова, Е., *Виничката мистерија*, Веница 2014.
32. Ѓорѓиева, Лилчиќ, 2009 = Ѓорѓиева, В., Лилчиќ, В., Ранохристијанска базилика кај село Дреново, *Македонско Наследство 34- 35*, Скопје 2009.
33. Ѓорѓиевска, 1998 = Ѓорѓиевска, А., *Водич низ Хераклеја Линкестис*, Битола 1998.
34. Ѓорѓиевска, Насух, 2016 = Ѓорѓиевска, А., Насух, Е., *Хераклеја Линкестис*, Битола 2016
35. Јанакиевски, 1980 = Јанакиевски, Т., Мозаикот на подот во централниот брод на ранохристијанската базилика кај локалитетот „Суви Ливади“ с. Доленци - Битола, *Материјали XVIII*, Београд 1980.
36. Јанакиевски, 1998 = Јанакиевски, Т., *Антички театри во Р. Македонија*, Битола 1998 .
37. Јанакиевски, 2001 = Јанакиевски, Т., Доцноантичка микро-станбена целина над театарот во Хераклеја Линкестис, Битола 2001.
38. осифовска, 1953 = Јосифовска, Б., *Водич низ Стоби*, Скопје 1953.
39. Калпаковска, Ѓорѓиевска, 2003 = Калпаковска, В., Ѓорѓиевска, А., *Животот во Хераклеја Линкестис преку епиграфските споменици*, Битола 2003.
40. Кораќевик, 2002 = Кораќевик, Д., *Скупи градска територија*, Скопје 2002.
41. Коцо, 1951 = Коцо, Д., Средновековните споменици во Струга и Струшко, *ГЗФФ 4*, Скопје 1951 .
42. Коцо, 1961 = Коцо, Д., Ранохристијански базилики во областа на Охридското Езеро, *Зборник на трудови*, Охрид 1961.
43. Коцо ет ал., 1961 = Коцо, Д., ет ал., Извештај за ископувањата во Стоби во текот на 1955 година, *ЗАМ 3*, Скопје 1961.

44. Коцо, 1967 = Коцо, Д., Археолошки проучувања во Охрид од 1959 до 1965 година, ГЗФФ 20, Скопје 1967.
45. Лилчиќ, 1989 = Лилчиќ, В., Траги на ранохристијански базилики во Средното Повардарие, *Лихниг* 7, Охрид 1989.
46. Лилчиќ, 2002 = Лилчиќ, В., *Македонскиот камен за боговите, христијаните и за живот по животот*, Том II, Скопје 2002.
47. Лилчиќ, 2003 = Лилчиќ, В., *Ранохристијанска црква*, Скопје 2003.
48. Маленко, 1976 = Маленко, В., Нови археолошки наоди на локалитетите „Козлук“, „Габавци“ и „Св. Еразмо“, *МАНУ* 3, Прилеп 1976.
49. Маленко, 1985 = Раносредновековна материјална култура во Охрид и Охридско, *Охрид и Охридско низ историјата*, книга прва, Скопје 1985.
50. Маленко, 1989 = Ранохристијански објекти во Охрид и Охридско, *Лихниг* 7, Охрид 1989.
51. Манаскова, 2024 = Манаскова, М., *Хомеровиот Ахил во христијански контекст - примерот на теракотите од Виничко Кале*, Веница 2024
52. Манева, 1989 = Манева, Е., Базиликата Де од Хераклеја Линкестис, *Лихниг* 7, Охрид 1989.
53. Месеснел, 1932 = Месеснел, Ф., Ископавања у Мариовском срезу, *Гласник Скопског научног друштва г XI*, Скопје 1932.
54. Медиќ, 1965 = Медиќ, М., Конзервација на мозаикот на базиликата А во Хераклеја, *Хераклеја II*, Битола 1965 .
55. Микулчиќ, 1974 = Микулчиќ, И., За големината на доцноантичките градови во Македонија, *Историја*, X/2, Скопје 1974.
56. Микулчиќ, 1999 = Микулчиќ, И., *Антички градови во Македонија*, макропроект: Историја на културата на Македонија, книга 8, МАНУ, Скопје 1999.
57. Микулчиќ, 2007 = Микулчиќ, И., *Хераклеја антички град во Македонија*, Скопје 2007 .
58. Микулчиќ, 1975 = Микулчиќ, И., Раноримски скелетни гробови из Скупа, *Старинар Н.С књ. XXIV-XXV, 1973-74*, Београд 1975.

59. Михајлов, 1949 = Михајлов, Ст., Козјак и Брегалничката епископија, *ИАИ 15*, Софија 1949.
60. Мирковиќ, 2002 = Мирковиќ, Л., *Православна литургија, Втор посебен дел (свети тајни и молитвословија)*, Охрид 2002.
61. Митрополит Струмички Наум, *За свештенството на жената, Премин 6*, Скопје 2001.
62. Нацев, Петковски, 2001 = Нацев, Т., Петковски, Р., Новооткриена терма во античкиот град Баргала, *Македонско Наследство 16*, Скопје 2001 .
63. Нацев, 2008 = Нацев, Т., *Доцноантичкиот град Баргала*, Штип 2008 .
64. Нацев, Фрков, 2009 = Нацев, Т., Фрков, Ј., Археолошко, архитектонско истражување и реконструкција на градска ранохристијанска базилика во градот Баргала, *Македонско Наследство бр. 34-35*, Скопје 2009.
65. Николајевиќ, 1966 = Николајевиќ, И., Ранохришћанске крстионице у Југославији, *ЗРВИ 9*, 1966.
66. Ончевска - Тодоровска, 2009 = Ончевска – Тодоровска, М., Големата ранохристијанска базилика во Скупи и ранотохристијанство, *Македонско Наследство 34- 35*, Скопје 2009.
67. Острогорски, 1996 = Острогорски, Г., *Историја Византије*, Београд 1996.
68. Петров, 1958 = Стауродекорација у Коњуху, *Зборник на Археолошкиот музеј во Скопје II*, 1958.
69. Петровиќ, 1932 = Петровиќ, Ј., Ископавања у Стобима 1931, *Старинар 7*, 1932.
70. Петровски, Б. (2009) Границите на доцноантичките провинции како детерминанти за културната историја (случајот со Полог). *Антиката и Европската наука и култура, Прилози од Научниот собир одржан по повод јубилејот 60 години Институтот за класични студии*, Скопје.
71. Поповиќ, 1912 = Поповиќ, Ј., *Опћа црквена историја*, Сремски Карловци 1912.
72. Радојчиќ, 1952 = Радојчиќ, С., Црква у Коњуху, *ЗРВИ 1*, 1952 .
73. Рнјак, 1979 = Рнјак, Д., *Од Култа до Позоришта, Антички театар на тлу Југославије*, Нови Сад 1979.

74. С. Садикарио / А. Садикарио, 1996 = Садикарио, С. /Садикарио, А., *Цивилизации на тлото на Македонија*, Книга 4, МАНУ, Скопје 1995 .
75. Самарџић, 2007 = Самарџић, П., *Жена у светлу Библије и библијског времена*, Београд - Требиње 2007.
76. Саржоски, 1965 = Саржоски, С., Стоби, Антички Театар, *АП 7*, 1965 .
77. Сариа, 1925 = Сариа, Б., Ископавање у Стобима, *ГСНД 1*, 1925.
78. Сариа, 1933 = Сариа, Б., Нови наласци у Епископској базилици у Стобима, *ГСНД 12*, 1933.
79. Спасовска - Димитриоска, 1989 = Спасовска - Димитриоска, Г., Остатоци на доцноантичка архитектура на градиштето Венец кај Миокази, *Лихниг 7*, Охрид 1989
80. Стојмилов, 2003 = Стојмилов, А., *Физичка Географија на Република Македонија*, Скопје 2003 .
81. Стричевић, 1959 = Стричевић, Ђ., Ѓаконикон и протезис у ранохришћанским црквама, *Старинар IX – X*, Београд 1959 .
82. *Свето писмо*, Скопје 2007 .
83. Томовски, 1961 = Томовски, К., Конзервација и делумна реконструкција во базиликата со крстилница наречена Св. Јован Крстител во Стоби, *Културно наследство 7*, Скопје 1961.
84. Тутковски, 2014 = Тутковски, М., *Ранохристијанските мозаици од Охрид*, Скопје 2014.
85. Ќебакоски, 2008 = Ќебакоски, Д., Ранохристијанската базилика на Вигна, Бонче, Прилепско, *Македонско Наследство 33*, Скопје 2008.
86. Филипова, С. = Филипова, С., Примери на рановизантиски пластика и капители од Македонија со аплицирани натписи/ или букви, *SYSTATIS 7* <http://www.systasis.org.mk/arhiva.asp>
87. Цветановски, Костадиновски, 2006 = В. Цветановски, С. Костадиновски, Градот Стенче ранохристијанска епископија на Полог, *Македонско Наследство 29*, Скопје 2006.
88. Цветковић - Томашевић, 1978 = Цветковић - Томашевић, Г., *Рановизантијски подни мозаици: Дарданија, Македонија, Нови Епир*, Београд 1978.

89. Чанак – Медик, 1965 = Чанак – Медик, М., Ансамбл на базиликата А од рановизантискиот период, Хераклеја II, Битола 1965.
90. Чанева – Дечевска, 1999 = Чанева – Дечевска, Е., Ранохристијанската архитектура в Бугарија, Софија 1999.
91. Чаусидис, 1993 = Чаусидис, Н., Неколку доцноантички градишта во Мариово, МАА 13, Скопје 1993.

A-Z

1. Aleksova, Mango, 1971 = Aleksova, B., Mango, C., Bargala: A Preliminary Report, DOP 25, Washington 1971.
1. Aleksova, 1982 = Aleksova, B., Episcopal Basilica at Stobi: Excavations and Research 1970-1981, JÖB 32, no.4 1982.
2. Aleksova, 1982-1983 = Aleksova, B., The Old Episcopal Basilica at Stobi, AI 22-23, 1982-1983
3. Aleksova, 1986 = Aleksova, B., The Early Christian Basilicas at Stobi, CCSRB 33, 1986.
4. Ashmore in Knapp, 1990 = Ashmore, W. in Knapp B., (ed), Archaeologies of landscape: contemporary perspectives, Blackwell Publishers 1999.
5. Barnard, 1980 = Barnard, L.W., The Council of Serdica, Some Problems Re-assesed, AHC 12, 1980
6. Beauchamp, 1976 = Beauchamp, B. J., Le vocabulaire de la faiblesse feminine dans les textes juridiques romains du troisieme et quatrieme siecle, Revue historique du droit francais et etranger. 54, 1976.
7. Bitrakova - Grozdanova, 1986 = Sur un thème se trouvant dans les mosaïques paléochrétiennes de la Republique Socialiste de Macédonie, XXXIII CCSRB, Ravenna 1986 .
8. Bitrakova - Grozdanova, 1998 = Bitrakova - Grozdanova, V., La basilique D'Oktisi et les mosaïques de la region d'Ohrid, ACTA XIII Congressus internationalis arhaelologiae cristianae, Cita del Vaticano - Split 1998 .
9. Bratož, 1986 = Bratož, R., Razvoj organizacije zgodnjekršćanske cerkve na ozemju Jugoslavije od 3. do 6. stoletja, Zgodovinski časopis 40, Ljubljana 1986 .
10. Burger, 2005 = Burger, G. C, The Gnostic View of the Feminine, New Media Ministries 2005. http://www.newmediaministries.org/DaVinciCode/GnosticFeminism_S.html
11. Buzov, 1990 = Buzov, M., Prilog poznavanju osobnih imena sa mozaičkih natpisa u Jugoslaviji, Prilozi 7, Zagreb 1990.
12. Calliet, 1993 = L'évergétisme monumental chrétien en Italie et à ses marges. D'après l'épigraphie des pavements de mosaïque (IVe – VIIe siècle), Rome 1993.
13. Charanis, 1974 = Charanis, P., Church and State in the Later Roman Empire, The Religious Policy of Anastasius the First, 491-518, Thessalonike 1974.

14. Chevallier, Gheerbrant, 1983 = Chevallier, J., et Gheerbrant, A., Rječnik simbola, Zagreb 1983 .
15. Christaller, 1966 = Christaller, W., Central places in Southern Germany, 1966.
16. Delehay, 1930 = Delehay, H., Loca Sanctorum, Analecta Bollandiana t. XLVIII, Paris 1930.
17. Delehay, 1933 = Delehay, H., Les origines du culte des martyrs, Subsidia hagiographica 20, Brüssel, 1933 .
18. Dinsmoor, 1975 = Dinsmoor, W. B. Jr., The Baptistery: its roofing and related Problems, SAS, Vol. II, Beograd 1975.
19. Dragendorff, 1919 = Dragendorff, H., Archäologische und kunstwissenschaftliche Arbeit während des Weltkrieges in Mazedonien, Zeitschrift für Bildene Kunst 54, 1919.
20. Dudrey = Dudrey, R., The Problem of the Unveiled Women in 1. Corinthians 11:2-16. In the Light of the Literary Structure of 1. Corinthians 8-11. www.roboam.com/predici/Aco_peritoareafemeii2.htm
21. Duval, 1986 = Duval, Y., Loca Sanctorum Africae, du IV au VII siècle, Roma 1986 .
22. Džidrova, 2007 = Džidrova, Lj., Art, Form and Liturgy in the Rotunda at Konjuh, Niš and Byzantium V, Niš 2007.
23. Eger, 1929 = Eger, R., Gradska crkva u Stobima, GSND 5, 1929 .
24. Enciklopedija živih religija, Beograd 1992 .
25. Engels, 1956 = Engels, O., Die Herasmuspassio Papst Gelasius' II, RQA 51, 1956 .
26. Faber, 1992 = Faber, A., Anticka apisda I njen kontinuitet u arhitekturi sakralnih objekata, Vjesnik arheološkog muzeja u Zagrebu, vol. 24 – 25, No.1, Zagreb 1992 .
27. Feissel, 1983 = Feissel, D., Recueil des inscriptions chrétiennes da Macedoine du IIIe au VIe siècle, BCH Suppl.8, 1983.
28. Frascetti, 2001 = Frascetti, A., Roman Women, University of Chicago Press 2001.
29. Gasper, 1986 = Gasper, Gj., Skopskoprizrenska biskupija kroz stoljeca, Zagreb 1986.
30. Gibbon, The History, Vol.I - VI = Gibbon, E., The History of the Decline and Fall of the Roman

Empire, vol. I, 1776; vols. II, III, 1781; vols. IV, V, VI, 1788-1789 London.

31. Grabar, 1946 = Grabar, A., *Martyrium, recherches sur le culte des reliques et l'art chrétien antique*, vol. I, Paris 1946 .
32. Gutmann, 1971 = Gutmann, J., *The Second Commandment and the Image in Judaism*, in: idem, ed. *No Graven Images: Studies in Art and the Hebrew Bible*, New York: Ktav, 1971.
33. Hald, 1917 = Hald, Dr., *Auf den Trümmern Stobis*, Stuttgart 1917.
34. Hengel, 1963 = Hengel, M., *Maria Magdalena und die Frauen als zeugen. Abraham unser Vater*, Cologne 1963.
35. Heuzey, 1876 = Heuzey, L., *Mission archeologique de Macedonie*, Paris 19876.
36. Hoddindot, 1957 = Hoddindot, R. F., *Bulgaria in Antiquity*, New York 1957.
37. Jones, 1973 = Jones, A. H. M., *The Later Roman Empire 284-602*, II. Oxford 1973
38. Karras, 2004 = Karras, V. A., *Female Deacons in the Byzantine Church*, *Church History* 73, 2004.
39. King, 2000 = King, K. L., *Images of the Feminine in Gnosticism* (ed.), Philadelphia: Fortress Press 2000 .
40. Kitzinger, 1946 = Kitzinger, E., *A Survey of the Early Christian Town of Stobi*, DOP 3 (1946).
41. Kolarik, 1980 = Kolarik, R., *The floor mosaics of Eastern Illyricum – the northern regions*, ACI AC X, Thessalonique 1980.
42. Kolarik, 2006 = Kolarik, R., *Late antique floor mosaics in the Balkans, Niš and Byzantium IV*, Niš 2006.
43. Krauthiemer, 1967 = Krauthiemer, R., *Early Christian and Byzantine Architecture*, Baltimore - Maryland 1967.
44. Krauthajmer, Čurčić, 2008 = Krauthajmer, R., Čurčić, S., *Ranohrišćanska I vizantijska arhitektura*, Beogard 2008.
45. Lahtov, 1962 = Lahtov, V., *Imaret – Ohrid*, AP 4, Beogard 1962 .
46. Leclerq, 1926 = Leclerq, H., *DACL VII I*, Paris 1926.

47. Lippold, 1982 = Lippold, A., Theodosius der Große und seine Zeit, München 1982.
48. Lippold, 1987 = Lippold, A., Vzhodni Goti in rimski cesarji od 455 do 507, Zgodovinski časopis 41, Ljubljana 1987.
49. Maksimović, 1980 = Maksimović, L., Severni Ilirik u VI veku (L'Illyricum septentrional au VIe siècle), ZRVI 19, Beograd 1980.
50. Mano-Zissi, 1940 = Mano-Zissi, Dj., Berichte über die Ausgraben in Stobi, Bericht über den 6 International Kongress für Archäologie, Berlin 1940 .
51. Mathews, 1971 = Mathews, Th. F., The Early Churches of Constantinople, Architecture and Liturgy, Pennsylvania and London 1971.
52. Menore, 1980 = Menore iz Celareva, savez Jevrejskih opstona jugoslavije, Beograd 1980 .
53. Molthagen, 1991 = Molthagen, J., Die ersten Konflikte der Christen in der griechisch römischen Welt, Historia 1991.
54. Mundel Mango, 2000 = Mundel Mango, M., Building and architecture, The Cambridge ancient history, vol. XIV, Late Antiquity: Empire and Successors, A.D 425 - 600 (ed. Cameron A., Ward Perkins B., Whitby M.) Cambridge 2000.
55. Olsen, 1992 = Olsen, J. E., One ministry many roles: deacons and deaconesses through the centuries. Concordia scholarship today. St Louis: Concordia Publishing House, 1992.
56. Pagels, 1979 = Pagels, E., The Gnostic Gospels, Vintage Books 1979 .
57. Pagels, 1988 = Pagels, E., Adam, Eve and the Serpent, Vintage Books 1988 .
58. Pagels, 2003 = Pagels, E., Beyond Belief: The Secret Gospel of Thomas, Vintage Books 2003.
59. Pandermalis, 1997 = Pandermalis, D., Dion, the archeological site and the museum, Adam Editions – Pergamos, Peania – Attica 1997 .
60. Papazoglu, 1957 = Papazoglu, F., Makedonski gradovi u rimsko doba (Les cités macédoniennes a l'epoque romaine), Skopje 1957.
61. Petrović, 1943 = Petrović, J., U Stobima danas, GZM LIV Sarajevo 1943.
62. Perkins, 2002 = Perkins, P., Gnosticism and the Christian Bible, in Lee M. McDonald and Peter

- W. Flint eds. *The Canon Debate*. Peabody, MA: Hendrickson, 2002, pp. 355-
63. Perkins, 2005 = Perkins, P., *A Gnostic Gospel? Title and Genre in the Nag Hammadi Collection*, ARC. Special Issue: *Festschrift for Frederik Wisse*. Montreal: McGill University, 2005.
 64. Poehlman, 1981 = Poehlman, W., *The Policharmos inscriptions and Sinagogue I at Stobi*, SAS III, Veles 1981.
 65. Pomeroy, 1984 = Pomeroy, S., *Women in Hellenistic Egypt, From Alexander to Cleopatra*, Schocken Book, New York 1984.
 66. Quentin, 1908 = Quentin, H., *Les martyrologes historiques du moyen âge*, Paris 1908.
 67. Rawson, 1986 = Rawson, B., (ed.), *The Family in ancient Rome: new perspectives*, London 1986.
 68. Rendić - Miočević, 1985 = Rendić - Miočević, D., *Od prvih početaka do kraja antičkog razdoblja*, Katalog izložbe, Zagreb 1985.
 69. Saria, 1937 = Saria, B., *Pozoriste u Stobma*, *Godisnjak muzeja Juzne Srbije* 1, 1937 .
 70. Snively, 1979 = Snively, C. S., *The Early Christian Basilicas at Stobi: A Study of Form, Function and Location*, Austin 1979.
 71. Snively, 2002 = Snively, C. S., *Archaeological Investigations at Konjuh, Republic of Macedonia*, in 2000, *DOP* 56 (2002).
 72. Snively, 2005 = Snively, C. S., *Dacia Mediterranea and Macedonia Secunda in the sixth century: a question of influence on Church Architecture*, Niš and Byzantium III, Niš 2005.
 73. Snively, 2010 = Snively, C. S., *The New Basilica at Golemo Gradište, Konjuh: A Sixth Century Church in the Province of Dardania*, Niš and Byzantium IX, Niš 2010.
 74. Spiro, 1978 = *Critical Corpus of the Mosaic Pavements on the Greek Mainland, Forth/Sixth Centuries*, with *Archaeological Survey*, New York & London 1978.
 75. Šonje, 1981 = *Ukrasni motiv na podu bazilike Sv. Erazma kod Ohrida u Makedoniji*, ŽA 31, Skopje 1981.

76. Stričević, 1964 = Stričević, Dj., Monumenti dell'arte paleobizantina in rapporto con la tradizione antica e all'arte medioevale nelle regioni centrali dei Balcani, ZRVI 8, 1964.
77. Varalis, 2007 = Varalis, I. D., Reverend prototypes of Constantinian Churches and their later imitations in the Balkans, Niš and Byzantium VI, Niš 2007 .
78. Vethers, 1970 = Vethers, N. H., Vom Tribunal zum Westwerk, Adriatica praehistorica et antique, Zagreb 1970 .
79. Wiseman, 1973 = Wiseman, J., Stobi: A Guide to the Excavations, Belgrade 1973
80. Wiseman, 1977-78 = Wiseman, J., Stobi in Yugoslavian Macedonia: Archaeological Excavation and Research, JFA 5, 1977-78 .
81. Wiseman, Mano - Zissi, 1971 = Wiseman, J., Mano - Zissi, Dj., Excavations at Stobi, 1970, AJA 75, no.4 1971.
82. Wiseman, Mano - Zissi, 1972 = Wiseman, J., Mano - Zissi, Dj., Excavations at Stobi, 1971, AJA 76, 1972.
83. Wiseman, Mano -Zissi, 1973 = Wiseman, J., Mano - Zissi, Dj., Excavations at Stobi, 1972, AJA 77, no. 4 1973.
84. Wiseman, Mano-Zissi, 1974 = Wiseman,J., Mano-Zissi, Dj., Excavations at Stobi, 1973-1974, JFA 1, 1974.
85. Whiterington, 1984 = Whiterington III, B., Women in the Ministry of Jesus, Cambridge University Press, Cambridge 1984 .

CIP - Каталогизација во публикација
Национална и универзитетска библиотека "Св. Климент Охридски", Скопје

904:726.033.1(497.7)
904:930.85(497.7)"652"

ТЕОДОРА Весевска, Ирена

Од А до Ω : раното христијанство во Македонија / Ирена Теодора
Весевска ; [планови Кирил Денковски ; фотографии Стојан Стојановски ...
и др.]. - Скопје : Стоби Трејд, подружница Шема, 2024. - 263 стр. :
илустр. ; 30 см

Фусноти кон текстот. - Други фотографии: Орданче Петров, Радомир
Ивановиќ, Мишко Тутковски. - Библиографија: стр. 241-263

ISBN 978-608-4767-53-4

а) Сакрална архитектура -- Археолошки наоди -- Македонија --
Ранохристијански период б) Археолошко културно наследство -- Македонија
-- Доцноантички период

COBISS.MK-ID 64221957